

האם היטיב האיסור הגורף על כל מכה חינוכית עם ילדי ישראל?

מאת

אורלי פוקס-שבתאי*

בתחילת שנת 2000 ניתן בישראל פסק דין תקדימי האוסר כל מכה חינוכית. פסק הדין גרם לירידה בתמיכת הציבור בענישה גופנית. אולם, הצלחת הפסיקה צריכה להימדד במישור נוסף: האם הועילה פסיקה זו לילדים בארץ, אם לאו? המאמר פורש את הרקע לתפיסות החינוכיות-פסיכולוגיות שהנחו את בית המשפט בהחלטתו העקרונית, ולמקומו של העונש בתהליך חינוך הילד על-ידי הוריו. כמו כן, מוצגות במאמר השפעות שליליות שיש לאיסור גורף שכזה על התנהגות ההורים, שסופן – פגיעה בציבור הילדים. נוסף לכך, עוסק המאמר בהבדל שבין ענישה גופנית קלה (מכה על הישבן או על היד), לבין ענישה גופנית חמורה. מסקנתו, שהטלת איסור מוחלט על ענישה גופנית מן הסוג החמור – הכרחית, אולם לצד איסור כזה, יש להתיר ענישה גופנית מן הסוג הקל.

א. מבוא

1. ההבחנה בין המכה החינוכית הקלה – המכה בישבן ועל היד, לבין מכות קשות יותר: ניתוח המחקרים

ב. מדוע להעניש בכלל? – על הצבת גבולות וענישה

1. מהי הצבת גבולות?
2. הרגשות שהצבת גבולות מעוררת בילד
3. התפיסות החינוכיות כיום – פרי תיאוריות מרכזיות לגבי התפתחות המוסר

ג. האם התקדים המשפטי הצליח?

1. השפעת פסק הדין
 2. התפתחויות שליליות של האיסור הגורף על כל מכה חינוכית
- א. נסיגת הורים מחינוך הילד, דבר שמתבטא בעלייה ברמת האלימות בחברת הילדים

* אורלי פוקס שבתאי, פסיכולוגית קלינית, עוסקת בהדרכת הורים ואנשי מקצוע בתחום הרווחה ובתחום החינוכי.

- ב. עלייה בענישה גופנית חמורה
 ג. עלייה באלימות מילולית כלפי הילד
 ד. שימוש באיומים ובסוגי ענישה הפוגעים בילד יותר ממכה חינוכית
ד. מהי ענישה סבירה?
ה. סיכום

א. מבוא

...בהתאם לכל האמור, יש לקבוע, כי ענישה גופנית כלפי ילדים, או השפלתם וביזוי כבודם כשיטת חינוך מצד הוריהם, פסולה היא מכל וכל, והיא שריד לתפיסה חברתית-חינוכית שאבד עליה הכלת. הילד אינו רכוש הורה; אסור כי ישמש שק אגרוף, בו יכול ההורה לחבוט כרצונו, כך גם כאשר ההורה מאמין בתום לב שמפעיל הוא את חובתו וזכותו לחינוך ילדו. הילד תלוי בהורה, זקוק לאהבתו, להגנתו ולמגעו הרך. הפעלת ענישה הגורמת לכאב והשפלה אינה תורמת לאישיותו של הילד ולחינוכו, אלא פוגעת היא בזכויותיו כאדם. היא פוגעת בגופו, ברגשותיו, בכבודו, בהתפתחותו התקינה. היא מרחיקה אותנו משאיפתנו לחברה נקייה מאלימות. אשר על כן, נדע כי שימוש מצד הורים בעונשים גופניים או באמצעים המבזים ומשפילים את הילד כשיטת חינוך, הינו אסור בחברתנו כיום...

כך נכתב בפסק דינו של בית המשפט העליון.¹ פסק הדין ניתן לגבי מקרה של אם שהכתה את ילדיה באורח קשה ויומיומי, אולם, כפי שניתן לראות, פסק הדין לא התייחס רק למקרה הייחודי של אותה אם ולא רק למקרים של התעללות, אלא פסק שמעטה ואילך כל מכה חינוכית אסורה בישראל.

המלים שאותן נקט בית המשפט בהתייחסו לנושא העקרוני של מכה חינוכית – "הילד אינו.. שק אגרוף, בו יכול ההורה לחבוט כרצונו" – שמות "בסל אחד" את מקרי ההתעללות הקשים עם המקרים השכיחים יותר של המכה בישבן. רטוריקה כזו מבטלת כל אפשרות לדין ציבורי מושכל בנושא.

זכותו של בית המשפט להתערב במשפחה ולהגביל הורים. זכותו לצקת תוכן בחוקים באמצעות תקדימים משפטיים. אולם, פסק דין תקדימי זה, שנבע מרצון כן להיטיב עם הילדים, החמיר את מצבם של הילדים בישראל. חשוב לאסור התעללות בחסרי ישע, אולם מרחק רב מפריד בין התעללות לבין מכה חינוכית על הישבן או על היד.

1 ע"פ 4596/98 פלונית נ' מדינת ישראל, פ"ד נד(1) 45 (2000) (להלן: "פרשת פלונית" או "פסק דין פלונית").

פסיקה זו לא נוצרה יש מאין, לא בפן הפסיכולוגי ולא בפן המשפטי. בפן המשפטי, מייצגת הפסיקה עמדה משפטית, על-פיה כל חברי המשפחה שווי זכויות, ובית המשפט רואה לעצמו זכות וחובה להתערב כאשר זכויות אלה נפגעות (מודל ההתערבות הגורפת קשה).² זוהי נקודת מבט השמה את העיקרון של זכויות הילד לפני עקרון "קדושת המשפחה". פסיקה זו מבליטה את הדרך הארוכה שעבר המשפט מאז ימי ההתערבות המינימלית, שאיפיינה את התייחסותו של המשפט הרומי למשפחה. באותם ימים אפלים, התייחס המשפט לתא המשפחתי כאל תא שלטוני נפרד, בו האב ריבון. השלטון נמנע מלהתערב בהתנהלותו, גם כשזו כללה התעללות קשה בילד. ברמה הארצית, מדובר בפסיקה שבאה לאחר כמה התפתחויות מכוונות בתחום. הראשונה היתה חתימתה של ישראל בנובמבר 1991 על האמנה הבין-לאומית לזכויות הילד, המחייבת הגנה על ילדים מפני אלימות גופנית ונפשית. ההתפתחות השנייה היא חקיקת חוק-יסוד: כבוד האדם וחירותו, וההתפתחות השלישית היא פסק הדין בפרשת **שדה אור**. בפסק דין זה קבעה השופטת דורנר כי: "עונש גופני אינו יכול להוות אמצעי לגיטימי בידי מורים, גננות או אנשי חינוך אחרים. תפיסת עולם שגויה בענין זה מסכנת את שלומם של הילדים, ועלולה לפגוע בערכי היסוד של חברתנו – כבוד האדם ושלמות הגוף" – ובכך "הכינה את הקרקע" לפסילתו המוחלטת של העונש הגופני כאמצעי משמעי.³

מכיוון שמאמר זה נמצא בתפר שבין הפסיכולוגיה למשפט, הוא יתמקד בתיאור מקורותיו של פסק דין זה בתחום הפסיכולוגי, ובמשמעויותיו לגבי התנהלותו של ההורה במישור החינוכי.

בבסיס המאמר קיימת הבחנה בין מכות קשות (כגון: מכות עם חפץ, מכות בכל חלקי הגוף, בעיטות, משיכות בשיער), לבין המכה החינוכית הקלה (על הישבן או על היד). הטענה המובעת במאמר היא, כי בעוד שיש לפסול כל סוג של מכות חמורות, היה צורך להמשיך ולהתיר להורים שימוש במכה החינוכית הקלה.

המאמר קושר בין פסילתה הגורפת של המכה החינוכית (כפי שנקבע בפסק דין **פלונית**), לבין תפיסה חינוכית-תרבותית עכשווית, הרואה בענישת הילד (ככלל) אמצעי חינוכי שאבד עליו הכלח. גישה זו גורסת כי ניתן לחנך את הילד מבלי להענישו, וכי על החברה וציבור ההורים – לחתור לכך. תפיסה זו מתאפיינת בנקודת מבט הרואה בתוקפנות לא מרוסנת של ילדים עדות למצוקה ו/או תגובה לחסך באמפטיה או נוקשות

2 להמשגת עמדות בית המשפט על פי מידת התערבותו במשפחה, והרחבה לגבי הרקע ההיסטורי, ראו בנימין שמואלי **ההתערבות המשפטית ביחסי הורים וילדים: ענישה גופנית, כליאת שווא והזנחה** (חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן – הפקולטה למשפטים, התשס"ה).

3 לסלי סבה **חושך שבטו שונא בנו: הרהורים בעקבות מהפך משפטי. במגמות בקרימינולוגיה: תאוריה, מדיניות וישום, לכבוד ד"ר מנחם הורוויץ בהגיעו לגבורות** (מאיר חובב, לסלי סבה ומנחם אמיר עורכים, התשס"ג).

בהתנגדותו הגורפת לענישה גופנית. הספר השני הוא ספרם של שטראוס ודונלי "Beating the Devil Out of Them"⁸, ספר שמרבים לצטט בהקשר זה, וגם הוא, כספרו של בטלהיים, מבטא עמדה המתנגדת לכל ענישה גופנית. המאמרים הם מאמריהם של ג'ונסון ואורנטליצ'ר.⁹

הגדרתו של שטראוס ל"ענישה גופנית" חסרה את ההבחנה בין ענישה גופנית קלה (מכה על הישבן ועל היד), לבין סוגי הענישה החמורים יותר. על פי הגדרתו של שטראוס, "ענישה גופנית" משמעה כל עונש המיועד לגרום כאב פיסי.¹⁰ המחקרים המוצגים בספר כהוכחה לטענה שכל מכה חינוכית מזיקה (מהווה גורם סיכון להתפתחות מבוגר אלים, לדיכאון ולמחשבות אובדניות, גורם סיכון בתחום ההישגים הלימודיים), חסרים גם הם הבחנה זו. מרבית המחקרים בודקים באופן ספציפי את נושא השפעתן של מכות הניתנות בגיל ההתבגרות, מכות שמטבען חמורות ממכה בישבן או על היד.

אחד הטענות ששטראוס מציג, בנסיונו לשכנע בדבר הצורך לאסור כל ענישה גופנית, הוא שענישה גופנית קלה היא לעתים שלב מקדים לענישה גופנית חמורה יותר. טענה זו מוצגת גם במאמריהם של ג'והנסון ואורנטליצ'ר, וכן בפסק הדין בו עוסק מאמר זה. סוגיה זו, העוסקת בשאלה אם ענישה גופנית קלה מהווה גורם סיכון לענישה גופנית מחמירה או מקטינה את הסיכון לכך, תידון בהמשך המאמר.

גם במאמריהם של ג'ונסון ואורנטליצ'ר מוצגים מחקרים שאינם מבחינים בין התעללות וענישה גופנית קשה לבין זו הקלה. שני המאמרים מסתמכים במידה רבה על מחקרים של שטראוס, שעסקו בבדיקת השפעתן של מכות של הורים לנערים בגיל ההתבגרות, ולמרות זאת מוצגים כמאששים את הטענה שכל מכה חינוכית מהווה גורם סיכון להתפתחות תקינה.

חוסר הבחנה זו בין רמות שונות של ענישה גופנית אופיינית למחקרים רבים, שמוצגים לציבור כהוכחה ניצחת לטענה שכל מכה חינוכית מזיקה להתפתחות הילד. במחקרים אלה כללה הענישה הגופנית מכות חמורות, כגון בעיטות, הטחת הילד בקיר, מכות עם מכשיר (דוגמת חגורה), דחיפת הילד, משיכה בשערות, מכות באגרופים, סטירות לחי, גרימת כוויות, ומכות עד כדי פגיעות פיסיות. ברבים מן המחקרים נבחרה

MURRAY A. STRAUS & DENISE A. DONNELLY, BEATING THE DEVIL OUT OF THEM: 8
CORPORAL PUNISHMENT IN AMERICAN FAMILIES (1994).

Kandice K. Johnson, *Crime or Punishment: The Parental Corporal Punishment 9
Defense – Reasonable and Necessary, or Excused Abuse?*, UNIVERSITY OF ILLINOIS
David Orentlicher, *Spanking and Other Corporal ;L. REV. 413-488 (1998)
Punishment of Children By Parents: Overvaluing Pain, Undervaluing Children, 35
HOUSTON L. REV. 147-185 (1998)*.

10 לעיל, ה"ש 8, בעמ' 4.

אוכלוסיית המחקר מבין משפחות מצוקה קשות, כשקשה לדעת אם מצוקות אחרות (כגון אלוהולזים ושימוש בסמים בקרב ההורים, עוני, הורים בני-עשרה, היעדר דמויות הוריות יציבות), הן שהובילו את הילדים לאלימות, או המכה בישבן שקיבלו בגיל ארבע. בחלק מן המחקרים, נכללו בקבוצת הילדים המוכים ילדים שהוצאו מהבית על רקע הזנחה, לצד ילדים שהוצאו מהבית על רקע אלימות (ספץ-ווידם).¹¹

על בעיה מתודולוגית נוספת, האופיינית למחקרים אלה, מצביע החוקר ד"ר לרזלר בוויכוח הניטש בינו לבין הפרופ' מוריין שטראוס.¹² לרזלר מציין, שקרוב לוודאי רבים מהנבדקים הנכללים במחקריו של שטראוס בקטגוריית הילדים הלא-מוכים, הוכו בילדותם במכה החינוכית השכיחה (המכה בישבן או על היד). המכות הללו עזרו להוריהם למשמע אותם בגיל הילדות, מסביר לרזלר, ועל כן אינם מוכים על ידי הוריהם בגיל ההתבגרות. כיוון שמרבית האירועים של מכה חינוכית בילדות מתרחשים בגילאים מהם אין עדיין זכרונות (מתחת לגיל חמש), ילדים אלה נכנסים לקטגוריית הילדים הלא-מוכים במחקרים העוסקים בנושא זה מנקודת מבט רטרוספקטיבית, או במחקרים הבודקים ילדים ובני נוער מעל גיל שש. בעיה זו, מערערת את האפשרות להסיק מסקנה מהימנה – ממחקרים הבודקים השפעת מכות על בני נוער ו/או מחקרים רטרוספקטיביים – לגבי השאלה בדבר השפעתה של המכה החינוכית (על הישבן או על היד), האופיינית לענישה ההורית בגילאים שבין שנתיים לשש.¹³

כאשר נעשו המחקרים על אוכלוסייה שאינה אוכלוסיית מצוקה, כשבודדו את המשתנה של המכה על הישבן או על היד לעומת כל ענישה גופנית אחרת, כשבעיות מתודולוגיות, כמו סף התחלתי של אלימות הילד, הובאו בחשבון, היו התוצאות שונות. במחקרים,¹⁴ שעסקו באוכלוסיית ילדי גן שהופנו לטיפול עקב בעיות התנהגות של אלימות, היתה המכה בישבן חלק ממערך הסנקציות. במחקרים נמצא כי מערך הענישה

11 Cathy Spatz Widom, *Does Violence Beget Violence? A Critical Examination of the Literature*, 106(1) PSYCHOLOGICAL BULLETIN 3-28 (1989)

12 MARY ANN MASON & EILEEN GAMBRILL, *DEBATING CHILDREN'S LIVES: CURRENT CONTROVERSIES ON CHILDREN AND ADOLESCENCE* (Mason M. A. & E. Gambrell eds., 1994). (להלן: *DEBATING CHILDREN'S LIVES*)

13 לגבי ביקורת נוספת על מחקרים בתחום, ראו אורלי פוקס-שבתאי וד"ר שולמית בלנק **הורים טובים** מדי 119-123 (2004).

14 Arthur W. Bean & Mark West Roberts, *The Effect of Timeout Release Contingencies on Changes in Child Noncompliance*, 9 JOURNAL OF ABNORMAL CHILD PSYCHOLOGY

Dan E. Day & Mark West Roberts, *An Analysis of the Physical*; 95-105 (1981)

Punishment Component of a Parent Training Program, 11 JOURNAL OF ABNORMAL

Mark W. Roberts, *An Attempt to Reduce Time*; CHILD PSYCHOLOGY 141-152 (1983)

Mark W. ; *out Resistance in Young Children*, 15 BEHAVIOR THERAPY 210-216 (1984)

Roberts & Scott W. Powers, *Adjusting Chair Timeout Enforcement Procedures for Oppositional Children*, 21 BEHAVIOR THERAPY 257-271 (1990)

הפחית את אלימות הילדים, גם כאשר כלל מכה בישבן, בעוד היעדר ענישה הותיר את רמת אלימות הילד בעינה.

במחקר אחר נמצא, שכאשר המכה בישבן ניתנה לילדים בגילאי 4-6, כבתים בהם עונש זה נתפס בעיני המבוגרים כלגיטימי, הוביל העונש לשיפור בהתנהגות הילד. הקבוצה היחידה בה שימוש באמצעי זה נמצא בקורלציה עם עלייה של אלימות אצל הילד, היתה קבוצת הילדים שמעל גיל שמונה, בנים לאמהות חד-הוריות (גונו ומרינר).¹⁵

במחקרם של שטראוס ומורדיאן,¹⁶ שנעשה בקרב ילדי גן, נמצא, כי המכה בישבן היתה בקורלציה נמוכה יותר עם אלימות הילד, יותר מאמצעים חינוכיים אחרים כהסבר, מניעת זכויות ופסק זמן. מתוצאות המחקר עולה שהמכה בישבן אפקטיבית יותר מענישה אחרת. זהו אחד ההסברים הניתנים לכך שעונש זה נותר כתגובה שכיחה לאורך הדורות (פולייט).¹⁷

במחקרם של דיללה ושותפיו¹⁸ נמצא, כי נערים שגדלו עם הורים שנקטו הסברים כאמצעי חינוכי יחיד, היו אלימים יותר מנערים שגדלו עם עונשים, גם כשבין העונשים היתה המכה החינוכית.

לאור כל זאת, אין זה מפתיע, שבאחד המחקרים המפורסמים ביותר בתחומי החינוך ההורי (באומריינד),¹⁹ נמצא, כי הורים חמים וסמכותיים, שחשו לגיטימציה להעניש, גם באמצעות מכות בישבן, גדלו ילדים חברותיים, בעלי תחושת ערך עצמי, שמחים, עצמאיים ובעלי שליטה עצמית יותר מילדים שגדלו במשפחות ליברליות, משפחות בהן ניסו ההורים להימנע מענישה והתנגדו לענישה גופנית.

כיום, בעקבות הידע המצטבר, ניתן לומר כי קיים הבדל רב בין ההשפעה השלילית שיש לענישה גופנית מן הסוג החמור, לבין השפעתה של ענישה גופנית מן הסוג הקל.

Marjorie L. Gunnoe & Carrie L. Mariner, *Toward a Developmental-Contextual Model of the Effects of Parental Spanking on Children's Aggression*, 151(8) ARCHIVES OF PEDIATRICS AND ADOLESCENTS MEDICINE 768-775 (1997)

Murray A. Straus & Vera E. Mouradian, *Impulsive Corporal Punishment by Mothers and Anti-Social Behaviour and Impulsiveness of Children*, 16 BEHAVIORAL SCIENCE AND THE LAW 353-374 (1998)

Kenneth Polite, *The Medium / the Message: Corporal Punishment, An Empirical Critique*, 98(4) PEDIATRICS 849-851 (1998)

Lisabeth F. DiLalla, Christina M. Mitchell, Michael W. Arthur, & Pauline M. Pagliocca, *Aggression and Delinquency: Family Environmental Factors*, 17(3) JOURNAL OF YOUTH AND ADOLESCENCE 233-246 (1988)

Diana Baumrind, *The Development of Instrumental Competence Through Socialization*, 7 MINNESOTA SYMPOSIA ON CHILD PSYCHOLOGY 3-45 (1973)

לענישה מן הסוג הקל עשויה להיות השפעה מיטיבה או מזיקה, והדבר תלוי במכלול גורמים.

כאשר מדובר במכה על הישבן או על היד בלבד, הניתנת על ידי הורים אוהבים ודואגים; כשהמכה אינה חזקה מדי (דבר הנובע, בדרך כלל, ממצב של אובדן שליטה, הצפוי, בעיקר אצל הורים החשים שאסור להם לתת מכה בישבן, ונוטים לנקוט בה רק במצבי זעם, כששליטתם העצמית נמוגה);²⁰ כשהשימוש בעונש זה אינו תכוף; כשהילד הוא מעל גיל שנתיים ומתחת לגיל שש, וכשיש הסכמה לגבי הלגיטימיות של ענישה כזו במשפחתו של הילד – הענישה הגופנית אינה מגבירה את אלימות, אלא מפחיתה אותה.²¹

ב. מדוע להעניש בכלל? – על הצבת גבולות וענישה

אולם, מדוע להעניש? אולי די להסביר לילדים, או לומר בתקיפות "לא"? רבים מאמינים שחינוך הילד תלוי באופן בלעדי במידת אהבתו של ההורה לילדו. אמונה זו באה לידי ביטוי בדבריו של ד"ר יצחק קדמן, כאשר הוא מתייחס לסוגיית אלימות הילדים והנוער:

...לא סמכות הורית חסרה לנו אלא נוכחות הורית, אהבה וחיבוק. בבתי הספר הסמכות היעילה היחידה באה מכוח האישיות של המורה ולא מאמצעי משמעת...²²

קריאה בפסק הדין הנ"ל מותירה את הרושם כי בית המשפט שותף לתפיסה זו. משפטים כמו "הילד תלוי בהורו, זקוק לאהבתו, להגנתו, למגעו הרך. הפעלת ענישה הגורמת לכאב והשפלה אינה תורמת לאישיותו של הילד ולחינוכו... פוגעת ברגשותיו, כבודו ובהתפתחותו התקינה", המופיעים בפסקה שזכתה לכל כך הרבה ציטוטים בתקשורת (פסקה מס' 29), גורמים לציבור להאמין שהורות טובה משמעה הורות רכה, שהורה טוב אינו מעניש.

20 Diana Baumrind, *A Blanket Injunction Against Disciplinary Use of Spanking Is Not Warranted by the Data*, 98(4) PEDIATRICS 828-831 (1996).

21 Robert E. Larzelere, *Child Outcomes of Nonabusive and Customary Physical Punishment by Parents: An Updated Literature Review*, 3(4) CLINICAL CHILD AND FAMILY PSYCHOLOGY REVIEW 199-221 (2000).

22 רותי סיני "הועדה נגד אלימות בוחנת את המודל של אילת. יותר סמכות להורים ולמורים" **הארץ** 4.12.05.

האמונה, כי ניתן לחנך ללא ענישה, משתקפת גם בדבריה של סמנכ"לית המינהל הפדגוגי במשרד החינוך והתרבות, לאה רוזנברג:

בגדול, אנחנו נגד ענישה ומצדדים בהצבת גבולות ברורים ואכיפתם. ילדים מטבעם בודקים את הגבולות, ותפקיד המבוגרים להסביר מה מותר ומה אסור....²³

בהתבטאויותיהם של שלושת הדוברים הנכבדים הללו, משתקפים שלושה יסודות עיקריים בגישה הגורסת כי "עונש" הוא תגובה חינוכית מיותרת, לא מותאמת, הנושאת בחובה סיכון בגרימת נזק נפשי לילד. דבריו של ד"ר יצחק קדמן מייצגים את היסוד הראשון, והוא האמונה כי חוס, אהבה ורוך הם האלמנטים שיבטיחו התפתחות מיטבית וימנעו אלימות בקרב ילדים. על פי אמונה זו, אלימות הילד הינה עדות לחסך באהבה, בקבלה ונוכחות. על כן, מניעת האלימות תלויה בתיקון חסך זה, ולא בענישת הילד. בדבריה של השופטת בייניש משתקף היסוד השני של גישה זו, והוא החשש ש"עונש", שיש בו משום פגיעה ברגשותיו של הילד, עלול לפגום בהתפתחותו התקינה. דבריה של גב' לאה רוזנברג מבטאים את היסוד השלישי בגישה הרואה ב"עונש" כלי חינוכי מיותר, והוא הביטחון, כי גם אם מגיע רגע בו יש להציב לילד גבולות, ניתן לעשות זאת ללא שימוש בענישה, למשל, באמצעות הסברים. האם ניתן להציב גבולות ולאכוף אותם מבלי להעניש? האם ניתן להציב גבולות מבלי לפגוע ברגשותיו של הילד?

על מנת לענות על שאלות אלה עלינו לבחון שלוש סוגיות חשובות:

- (1) מהי הצבת גבולות?
- (2) מה הרגשות שהצבת גבולות מעוררת בילד?
- (3) מנין צמחה התפיסה החינוכית הרואה ב"עונש" תגובה חינוכית מיותרת ומסוכנת?

1. מהי הצבת גבולות?

המושג "הצבת גבולות" יצר בציבור תחושה שדי להגיד "לא", והגבול יוצב. אין צורך בעונש. די בנימה סמכותית או בהסבר, די שהילד יחוש שאיכזב את ההורה או עורר בו כעס, כדי שהגבול יוצב. דבר זה השתקף גם בדברים, שנשאה שופטת בית המשפט העליון בדימוס דליה דורנר, בפתח יום עיון בנושא ענישה גופנית לילדים, שנערך ביום 14.11.05 על-ידי המרכז לזכויות הילד והמשפחה במכללת "שערי משפט", לציון חמש שנים לפסיקה בפרשת פלונית.

אילו די היה לומר "לא" תקיף, אילו די היה בהסברים, בהבעת כעס ואכזבה, על מנת להציב גבולות ולאכוף נורמות התנהגות, היינו יכולים להפעיל שיטה זו גם

23 רותי קדוש "חינוך רע" מעריב 14.12.05.

במערכת השיפוט של המבוגרים. לשודר לומר "לא", לאנס לומר ש"זה מאוד לא נעים לה", ודי היה בכך.

לצערנו, הדבר אינו עובד! לא בילדות ולא בבגרות. אין זה כי לב האדם רע מנעוריו, אלא כי לב האדם טוב ורע מנעוריו גם יחד. הדבר נובע מכך שיצריו ורצונותיו של הילד הם בעלי כוח ועוצמה, ולעתים הם עומדים בניגוד לטובתו או לטובת סביבתו. הילד אינו רוצה לעצור לפני הכביש כי הוא כבר רץ לכיוון (אינרציה). הילד רוצה להדליק גפרור כי מסקרן אותו לראות מה קורה. הילד, שחבריו לא רצו לשתפו במשחק הכדור, חש עלבון ותסכול. העלבון והתסכול מעוררים בו זעם, תוקפנות ורצון לנקום, ועל כן הוא נדחף לפרוק את תוקפנותו וזעמו באמצעות בעיטות ומכות. הילד, שכועס על אמו שמונעת ממנו ממתק או כסף, רוצה לפרוק את זעמו ולנשוך אותה או להכות אותה. מדובר בדחפים חזקים, ברגשות עזים, ועל כן הסברים ואמירה סמכותית אין בהם די כדי להציב גבול לכלל הילדים.

במצבים אלה, בהם "לא" וההסבר כשלו מלעורר בילד שליטה בעצמו, משמש העונש כגורם מאזן לעוצמת הדחף של הילד. החשש מהעונש מאזן את הדחף התוקפני, וכך משמש כגורם המניע את הילד לרסן עצמו ולשלוט בהתנהגותו.

בסדרת מחקרים²⁴ נמצא, שכאשר ניסו להתמודד עם התנהגות אלימה של ילדי גן באמצעות הסברים, דרישה ו/או הבעת אכזבה מהתנהגותם השלילית, לא היה כל שינוי בהתנהגותם. הצבת גבולות שנעשתה באמצעות פסק זמן של ישיבה על כסא למשך כמה דקות, שיפרה באופן ניכר את התנהגות הילד. לשם כך, הילד היה צריך להיענש כמה פעמים. בנקודה זו נתקלו החוקרים בבעיה שכיחה במחקר ובמציאות. הילדים לא הסכימו לשבת על הכסא, כלומר, לא קיבלו על עצמם את העונש. החוקרים התגברו על בעיה זו באמצעות ענישה מחמירה יותר, הניתנת כגיבוי לענישה הקלה יותר. בהשוואה לעולם המבוגרים, ניתן להקביל זאת למצב בו אדם שאינו משלם קנס, מסתכן במעצר (עונש חמור יותר). במחקרים הנ"ל נתנו לארבע קבוצות הורים הוראות למקרה בו הילד לא ישתף פעולה כשיאמר לו לשבת על הכסא. בקבוצה א' היו ההורים צריכים להגיב על הסירוב במכה בישבן. בקבוצה ב' הורחק הילד מההורה והועבר לכמה דקות לחלק המופרד מההורה במחיצה, בקבוצה ג' היה על ההורה לאחוז בילד ולהחזיקו צמוד למשך דקות אחדות לכסא, ולקבוצה ד' נאמר רק לבקש מהילד לשבת על הכסא.

בשתי הקבוצות הראשונות בלבד ניתן היה לאכוף על הילדים את העונש של פסק הזמן, ובעקבות זאת שופרה התנהגותם של הילדים עד לרמת התנהגות תקינה. התנהגותם של הילדים האחרים נותרה ברמה של בעיות התנהגות. כאן ניתן גם לראות, ששימוש מושכל במכה בישבן לא החרף את בעיית האלימות, אלא תרם להפחתתה.

24 ראו סדרת המחקרים של החוקר רוברטס, לעיל ה"ש 14.

במחקר²⁵ שנערך בקרב ילדים בני שנתיים ושלוש נמצא, שהסבר ללא ענישה לא הועיל בהפחתת התנהגות של תוקפנות פיסית. לשם כך נדרש שילוב בין הסבר לענישה. מחקר זה כלל גם ענישה גופנית קלה של מכה בישבן או על היד.

במחקרים שעסקו באוכלוסייה של ילדי בית ספר,²⁶ נבדק הקשר בין ארבעה משתנים של התנהגות הורית לבין התנהגות אנטי-סוציאלית של הילד. ארבעת המשתנים הם: מידת הפיקוח של ההורים, משמעת (הכוונה למתן עונשים על התנהגויות שליליות, דוגמת "פסק זמן" או שלילת זכויות), המידה בה ההורים מנחים את הילד בפתרון בעיות והמידה בה ניתנים חיזוקים חיוביים לילד על-ידי הוריו. במחקרים נמצא, כי המרכיבים שהיו משמעותיים בשיפור התנהגות הילד היו הגברת הפיקוח של ההורה על הילד, והגברת העקביות של תגובות משמעותיות.

מחקר דומה, שנעשה בקרב ילדים היפראקטיביים (דהיינו, הגברת הפיקוח ומתן חיזוקים שליליים, דוגמת פסק זמן ומניעה של דברים נעימים), הוביל להפחתה בהתנהגותם האנטי-סוציאלית.²⁷

מחקר נוסף,²⁸ השווה בין השפעתן של שלוש תגובות הוריות – גילוי רגשות חיוביים, הצבת גבולות ותמיכה בכיצוע פעולות – על ילדי גן שסבלו מבעיה של התנהגות תוקפנית. במחקר נמצא, כי לגילוי רגשות חיוביים של ההורים כלפי הילד לא היתה כל השפעה מיטיבה על התנהגותו, אלא רק לשני המרכיבים האחרים – עידוד לכיצוע מטלות והצבת גבולות.

- Robert E. Larzelere, William N. Schneider, David B. Larson & Patricia L. Pike, *The Effects of Discipline Responses in Delaying Toddler Misbehavior Recurrences*, 18 CHILD AND FAMILY BEHAVIOR THERAPY 35-57 (1996) 25
- Gerald Roy Patterson, *Maternal Rejection: Determinant or Product for Deviant Child Behavior?* in: RELATIONSHIP AND DEVELOPMENT (Hartup W. W. & Z. Rubin Gerald Roy Patterson & Magda Stouthamer-Loeber, *The Correlation of* ; eds., 1982) 26
- Gerald Roy Patterson, Barbara DeBaryshe & Elizabeth Ramsey, A ;1307 (1984) *Family Management Practices and Delinquency*, 55 CHILD DEVELOPMENT 1299-1307
- Gerald Roy Patterson, Barbara DeBaryshe & Elizabeth Ramsey, A ;1307 (1984) *Developmental Perspective on Antisocial Behavior*, 44(2) AMERICAN PSYCHOLOGIST 329-335 (1989) 27
- Gerald Roy Patterson, David S. DeGarmo & Nancy Knuston, *Hyperactive and Antisocial Behaviors: Comorbid or Two Points In The Same Process?*, 12 DEVELOPMENT AND PSYCHOPATHOLOGY 91-106 (2000) 28
- Susanne Ayers Denham, Elizabeth Workman, Pamela M. Cole, Carol Weissbrod, Kimberly T. Kendziora & Carolyn Zahn-Waxler, *Prediction of Externalizing Behavior Problems From Early to Middle Childhood: The Role of Parent Socialization and Emotion Expression*, 12 DEVELOPMENT AND PSYCHOPATHOLOGY 23-45 (2000)

כלומר, הרעיון כי "עונש הוא לא הדרך" וכי די בסמכות אישית של ההורה, בהסבר מאיר עיניים ובחזיון חיובי על-מנת לחנך, אינו נסמך על מציאות אלא על משאלת לב. הבעיה היא, שהיעדר שליטה עצמית והיעדר ריסון של תוקפנות בילדות, מהווים גורם סיכון להתפתחות עתידית של נער ומבוגר אלים. התמונה המצטיירת ממחקרי אורך בנושא, מראה שלילד, הנוהג באופן אלים בילדות, סיכוי גבוה להמשיך ולנהוג כך גם בבגרות,²⁹ או כפי שכותב הפרופ' חיים עומר מהחוג לפסיכולוגיה באוניברסיטת תל אביב, בספרו "המאבק באלימות ילדים – התנגדות לא אלימה":

המבוגר המכה לא היה בהכרח ילד מוכה, אך היה קרוב לוודאי ילד מכה.³⁰

דעה דומה מביעים החוקרים פטרסון, סינדר וריד. חוקרים אלה הגיעו למסקנה, כי התפתחותו של נער ומבוגר אלים היא לרוב תוצאה של מפגש בין ילד בעל טמפרמנט סוער להורה שאינו מציב לו גבולות באופן אפקטיבי ועקבי.³¹ כלומר, ריסון אלימות בילדות, אשר על פי מחקרים עדכניים תלוי בהצבת גבולות אפקטיבית (הכוללת ענישה), הוא הכלי החשוב ביותר למניעת אלימות. על בסיס נתונים אלה, אנו יכולים להבין מדוע הוועדה, שמונתה על ידי האקדמיה האמריקנית של רופאי הילדים,³² הגיעה למסקנה כי שימוש בעונש הוא אחד מן המרכיבים של משמעת אפקטיבית. מרכיבים אלה הם: (א) יצירת קשר אוהב, תומך

Gerald Roy Patterson, Marion S. Forgatch, Karen Lynn Yoerger, & Mike 29
Stoolmiller, *Variables That Initiate and Maintain An Early-Onset Trajectory For
; Juvenile Offending*, 10(3) DEVELOPMENT AND PSYCHOPATHOLOGY 531-547 (1998)
Susan B. Campbell, Daniel B. Shaw & Miles Gilliom, *Early Externalizing
Behavior Problems: Toddlers and Pre-Schoolers at Risk For Later Maladjustment*,
Lacourse Eric, Sylvana ; 12 DEVELOPMENT AND PSYCHOPATHOLOGY 467-474 (2000)
Cote, Daniel S. Nagin, Fran Vitaro, Mara Brendgen, & Richard E. Tremblay, *A
Longitudinal-Experimental Approach to Testing Theories of Antisocial Behavior*
Lianne J. ; *Development*, 14 DEVELOPMENT AND PSYCHOPATHOLOGY 909-924 (2002)
Woodward, David M. Fergusson, & L. John Horwood, *Romantic Relationships of
Young People With Childhood and Adolescent Onset Antisocial Behavior Problems*,
Terrie E. Moffit, ; 3(30) JOURNAL OF ABNORMAL CHILD PSYCHOLOGY 231-243 (2002)
Avshalom Caspi, HonaLee Harrington & Barry J. Milne, *Males on the Life-Course-
Persistent and Adolescence-Limited Antisocial Pathways: Follow-Up at Age 26
.Years*, 14 DEVELOPMENT AND PSYCHOPATHOLOGY 179-207 (2002)

30 חיים עומר **המאבק באלימות ילדים – התנגדות לא אלימה** 128 (2002).

31 ראו מאמרם של Gerald Roy Patterson, David S. DeGarmo, & N. Knuston, לעיל ה"ש 27.

32 ראו Perrin EL, Stein MT, *Guidance for Effective Discipline*, לעיל ה"ש 4.

וחיובי בין ההורה לילד. (ב) שימוש בחיזוקים חיוביים לשם הגברה של התנהגויות רצויות. (ג) מניעת חיזוקים או שימוש בעונש כדי להפחית או להכחיד התנהגויות לא רצויות. התנהגויות לא רצויות, מבהירים חברי הוועדה, הן התנהגויות המסכנות את הילד או את האחרים, או מנוגדות לדרישות מתקבלות על הדעת של הורים או מבוגרים אחרים (למשל, מורים), וכן התנהגויות המנוגדות לאינטראקציות חברתיות חיוביות ומשמעת עצמית.

השאלה שנשאלת היא: האם ניתן להציב גבול מבלי לפגוע ברגשותיו של הילד? או, במילים אחרות, מהם הרגשות שהצבת גבולות מעוררת בילד, בין אם היא מלווה בענישה ובין אם לאו?

2. הרגשות שהצבת גבולות מעוררת בילד

כאשר אדם מציב גבולות למשנהו, בין שהוא פעוט ובין שהוא מבוגר, הוא פוגע בו פגיעה נרציסטית, ומעורר בו תחושת עלבון ותסכול. הצבת הגבולות "אומרת" למי שהוצב לו גבול: "מה שעשית לא היה טוב", "אינך מושלם", "לא עצרת במקום בו היה עליך לעצור" או "קום עשה מה שאינך רוצה לעשות". הצבת גבולות משמעה ביקורת, משמעה עמדה פטרונית ומתסכלת. מדובר באינטראקציה המבליטה את כוחו/ידיעותיו של האחד מול האחר. על כן, חש האדם שמוצב לו גבול, בין שהוא בן שנתיים ובין שהוא בן שבעים, נעלב, נבוך ומתוסכל.

התסכול נובע מכך שהצבת גבולות עוצרת אותו מלעשות מה שחפץ בו. אם היה עוצר מטעם עצמו, לא היה צורך לשים לו גבול.

משום העלבון הנרציסטי הטמון במעשה הצבת הגבולות, אמירתה של השופטת בייניש,³³ שאל לנו לפגוע ברגשותיו של הילד או בכבודו, משמעה ויתור מוחלט על כל הצבת גבול. כל הצבת גבולות באשר היא, גם אם לא ישולב בה עונש, תגרום לילד עלבון ותסכול ותחושה שכבודו נפגע.

אמירות מסוג זה, כשהן נאמרות מפי אושיות ציבוריות, גורמות להורים להימנע מלחנך את ילדיהם. כל אדם יודע, על בסיס הזדהות, שהצבת גבולות תגרום לילדו עלבון. זו אחת הסיבות העיקריות לכך שהורים נוטים להימנע מהצבת גבולות.³⁴ מניין צמחה התפיסה החינוכית שמשתקפת בפסק דין זה? מהו הבסיס לתפיסה החינוכית שבאה תחת התפיסה החינוכית שפסק הדין מכנה כ"תפיסה חברתית-חינוכית שאבד עליה הכלח"? מקורה אינו במחקר, כפי שראינו, כי אם בתיאוריות פסיכולוגיות העוסקות בהתפתחות הילד ובהתפתחות השליטה העצמית בתוקפנות.

33 פסק דין פלונית, לעיל ה"ש 1, סעיף 29.

34 ראו אורלי פוקס-שבתאי וד"ר שולמית בלנק הורים טובים מדי לעיל ה"ש 13, בעמ' 15-20, 69-71.

3. התפיסות החינוכיות כיום – פרי תיאוריות מרכזיות לגבי התפתחות המוסר

על מנת להבין את הבסיס לתפיסה החברתית-חינוכית העכשווית, יש להכיר תחילה את שתי התיאוריות הפסיכולוגיות המרכזיות לגבי מוצא התוקפנות והאופן בו מתפתחות עכבות לתוקפנות.

התיאוריה הראשונה היא זו של פרויד לגבי התפתחות המוסר.³⁵ התוקפנות מולדת, טען פרויד. שני תהליכים, המתרחשים בין גילאי שנתיים לשש, מעורבים בהתפתחות המוסר של הילד, שכחלק ממנה נוצרת השליטה העצמית בתוקפנות. התהליך הראשון מתרחש במציאות, ולהורים יש בו תפקיד מרכזי. תפקידם לנטר את התנהגות הילד, לדרוש ממנו לנהוג על פי נורמות מקובלות, ובעת הצורך לגבות דרישתם בענישה. בלשון בת ימינו, הצבת גבולות עקבית. במשך הזמן, מפנים הילד את דרישותיהם ואת נורמות ההתנהגות המצופות, ואלה מהווים את הסופר-אגו, המבנה המוסרי בנפש. עוד בילדות, זיכרון העונשים הקונקרטיים של ההורים מודחק, ואת מקומו תופס הפחד לאבד את אהבתם. פחד זה מיתרגם בשלב מאוחר יותר בילדות לפחד מכעסו של הסופר-אגו, כלומר הפחד מן המצפון. בשנים אלה מתרחש תהליך מקביל, הממוקם בעולם הפנטזיה של הילד, והוא התהליך האדיפלי. בתהליך זה, שנושאים של כוח ותחרות נוטלים בו תפקיד מרכזי, מתחרה הילד עם אביו. בקשר שלו עם אביו משמשות בערבוביה תחושות של אהבה, שנאה ופחד. הפתרון לקונפליקט האדיפלי נמצא בהזדהות עם האב, וכתוצאה מכך – הזדהות עם מערכת ערכיו והפנמה שלה.

כפי שניתן לראות, בתיאוריה זו יש להצבת גבולות מקום מרכזי בפיתוח שליטה עצמית בתוקפנות. אולם לא זו התיאוריה שהשתלטה על המרחב הפסיכולוגי ועיצבה את התפיסה הפסיכולוגית והחינוכית המקובלת כיום, זו שבעקבותיה הולך בית המשפט העליון.

היתה זו התיאוריה השנייה, התיאוריה הקליניאנית.³⁶ תיאוריה זו, שאותה הציגה הפסיכולוגית הבריטית מלאני קליין בין שנות ה-30 ל-50, גרסה גם היא שהתוקפנות

35 SIGMUND FREUD, THE FUTURE ; SIGMUND FREUD, THE EGO AND THE ID. SE 19 (1923)
SIGMUND FREUD, CIVILIZATION AND ITS DISCONTENTS SE ; OF AN ILLUSION SE 21 (1927)
SIGMUND FREUD, NEW INTRODUCTORY LECTURES ON PSYCHO-ANALYSIS SE ; 21 (1930)
22 (1933)

36 Melanie Klein, *Love, Guilt and Reparation*, in LOVE, GUILT AND REPARATION, AND
Melanie Klein, *Notes on Some Schizoide* ; OTHER WORKS 1921-1945 (1937)
Mechanisms, in ENVY AND GRATITUDE AND OTHER WORKS 1946-1963
Melanie Klein, *Some theoretical conclusions regarding the emotional life of*; (1946)
the
Melanie ; *infant*, in ENVY AND GRATITUDE AND OTHER WORKS 1946-1963 (1952)

מולדת, אולם מסקנתה מכך שונה. על-פי קליין, היחס ההורי שיסייע לילד להגיע לשליטה עצמית בתוקפנותו, הוא דווקא יחס הורי סלחני, יחס לא רודפני, כלפי ביטוי התוקפנות שלו.

יחס סלחני יאפשר לילד לחוש שתוקפנותו אינה הרסנית. דבר זה יאפשר לילד להכיר בתוקפנותו, ליטול עליה אחריות, לחוש אשמה בשל רצונו לתקוף את הזולת, ולרסן את תוקפנותו עוד בטרם תקף. גם תסכול רב מדי מהווה גורם סיכון ליכולת הילד להגיע למצב של שליטה בתוקפנותו, כיוון שתסכול מעורר תוקפנות, ואם תוקפנותו תתעורר שוב ושוב, יחוש שהיא רבה מדי ומשום כך גם הרסנית מדי. במצב זה יחשוש הילד מלהכיר בתוקפנותו, ולא יטול עליה אחריות. תהליכים של הכחשה והשלכה יחליפו במצב זה את נטילת האחריות והאשמה, טענה קליין, והילד יימנע מלשלוט בתוקפנותו ולרסן את ביטוייה.

מכיוון שהצבת גבולות היא אחד המרכיבים הנוקשים, הרודפניים והמתסכלים באינטראקציה הורה-ילד, יצרה השתלטותה של התיאוריה הקליניאנית על העולם הפסיכולוגי תהליך שהוביל לקריסת יכולתו של ציבור ההורים, העוקבים אחר המלצות הגורמים הטיפוליים והחינוכיים, להציב גבולות.

כלומר, הגישה שעליה בנויה התפיסה החינוכית שמנחה את שופטי בית המשפט העליון כיום, מנוגדת לרעיון הענישה כאלמנט המקדם חינוך ו/או ריסון של דחפים אלימים.

מובן שאם היינו הולכים צעד נוסף עם התיאוריה הקליניאנית, היינו מבטלים את רעיון הענישה גם בחברת המבוגרים.

האם מישוה מאתנו מסוגל להעלות על הדעת מה יקרה בחברת המבוגרים ביום בו תבוטל מערכת הענישה, כשלתוקף רק יסבירו ש"זה מאוד לא נעים לה/לו", או יתרו בו בקול סמכותי ש"אסור"? מה תהיה מידת האנרכיה, האלימות והפגיעה בחלשים ביום שכזה? קרוב לוודאי, שמרבית האזרחים היו מתנגדים לשיטה כזו. אנו רוצים ללכת לעבודה מבלי לחשוש שיבעטו בנו או יכו אותנו. את הניסוי החברתי הזה החלנו על חברת הילדים, וכפי שניתן להיווכח, האלימות בקרב ילדים עולה ופורחת, וילדים רבים חיים כיום בתחושה של פחד וחרדה מפגיעתם של ילדים אחרים.³⁷

ברם, התיאוריה הקליניאנית לא היוותה את הפיתוח התיאורטי היחיד שיצר את המסד לתפיסה החינוכית המקובלת היום. לתיאוריה זו חברו פיתוחים תיאורטיים נוספים בשדה הפסיכולוגיה. הראשון בהם קדם לקליין. היו אלה גילוייו המוקדמים של זיגמונד פרויד בסוגיית מוצאם של סימפטומים נירוטיים. גילויים אלה התרחשו בסוף המאה ה-19, בווינה, על רקע תקופה ומקום בהם ילדים חונכו באחת מדרכי החינוך

Klein, *Our Adult World and its Roots in Infancy*, in *OUR ADULT WORLD* (1959); HANNA SEGAL, *THE INSTITUTE OF PSYCHO-ANALYSIS* (1989);

David Finkelhor & Jennifer Dziuba-Leatherman, *Victimization of Children*, 49 37 *AMERICAN PSYCHOLOGIST* 173-183 (1994).

הנוקשות והאכזריות שהיו אי פעם, בחינוך הפרוסי. לילד אסור היה להראות בדל של כעס על הוריו, ילדים לומדו להימנע מבכי באמצעות גרימת כאב, וביטויים מיניים היו אסורים עד בגרות.³⁸ על רקע כל אלה, טען פרויד, כי הדרישות המוסריות הנוקשות שהורים ומחנכים דורשים מן הילדים, גורמות להם להדחיק את הפנטזיות, הזיכרונות והרגשות הקשורים לדחפים האסורים. בעיקר התייחס פרויד לסוגיית הדחיקתו של היצר המיני המולד. כאשר נמנע מן החומר המודחק לבוא לידי ביטוי באופן ישיר, הוא בא לידי ביטוי באופן עקיף, באמצעות סימפטומים נירוטיים שונים, להם קרא פרויד "חולי נפשי". בין אלה היו שיתוקים היסטריים, פוביות שונות, התנהגויות קומפולסיביות ועוד.

אמירות אלו של פרויד הובילו את תלמידיו הפסיכולוגים, ואת הציבור כולו, לחשוש מכפייה של נורמות התנהגות נוקשות על הילדים. הדרישות המוסריות מילדים הלכו ופחתו, על-מנת למנוע התפתחותו של חולי נפשי. תהליך זה היה במקומו בתקופה הנוקשה ההיא, אך מאז לא עצר והוא המשיך להתגלגל ככדור שלג, גם במצב בו נדרש מילדים הרבה פחות. החברה, בהשפעתו של פרויד, דומה לאדם היוצא מתל-אביב על מנת להגיע לירושלים, אך רגליו כבר עומדות בשעריה של רבת עמון.

מלב כולם השתכחה אזהרתה של אנה פרויד,³⁹ מפסיכולוגיות הילדים החשובות, שטענה, שילדים שהוריהם אינם דורשים מהם התנהגות נורמטיבית, אכן נמנעים מלהדחיק חלק מיצריהם (תוקפנות ומין), אולם כתוצאה מכך הם נשטפים בגלי יצרים, המעוררים בחלק המודע של אישיותם חוויה של איום בהכחדה והיבלעות. מצב זה גורם לרמה גבוהה של חרדה וקשיי תפקוד. גם הבנתו המאוחרת של פרויד (מ-1923 ואילך), שהתוקפנות מולדת, ועל-כן מוטל על ההורים לדרוש מילדים ריסונה על מנת שייכתנו חיים חברתיים בטוחים, נשכחה. ייתכן שהדבר נבע מכך שבשנות העשרים והשלושים, הזמן בו התפרסם חידוש זה, היתה הסמכות ההורית עדיין טוטלית ואמירה תיאורטית זו לא עוררה את ההד שערורו חידושי הקודמים, המסעירים יותר.

כשהופיעה התיאוריה הקליניאנית, שאותה הצגנו קודם, התגבר החשש מהצבת גבולות של ההורים לילדים. יתירה מכך, על-פי תיאוריה זו, אין כלל צורך בהצבת גבולות על מנת שהילד ירסן את תוקפנותו. דווקא סלחנות היא הגורם שיעורר בו התפתחות נפשית שתוביל לריסון עצמי של התוקפנות. כיוון שהצבת גבולות הינה ההיפך המוחלט מסלחנות, כיוון שהיא מעוררת תסכול, נוצרה תפיסה חינוכית המקובלת היום, זו המסרסת, מציאותית ורגשית, את יכולת ההורים להציב גבולות

ALLICE MILLER, FOR YOUR OWN GOOD: HIDDEN CRUELTY IN CHILD REARING AND THE ROOTS OF VIOLENCE 8-58 (2002) 38

.ANNA FREUD, THE EGO AND THE MECHANISMS OF DEFENSE 5 (1936) 39

לילדים. מרגע שגישתה של קליין השתלטה, נעשה יחס הציבור וקברניטיו כלפי סוגיית אכיפת גבולות וענישה בגיל הילדות, אמביוולנטי ביותר, שלא לומר עוין. התיאוריה הקליניאנית לגבי התפתחות שליטה עצמית כשלה לחלוטין במבחן המחקר, שהראה, שסלחנות והיעדר ענישה כלפי התנהגות שלילית, מובילים להתפתחותם של ילדים בעלי התנהגות אלימה.

ייתכן שהניבוי של קליין כשל, כיוון שקליין, שיצרה בתקופה בה הסמכות ההורית היתה עדיין טוטלית (במחצית הראשונה של המאה ה-20), לא היתה מסוגלת לשער מה יקרה כשסמכות זו תסור ותתפורר, תהליך שנוצר בלחץ התיאוריה שלה עצמה. היא לא יכלה לדעת, מה שאנו רואים היום, שהתוקפנות מהירה ובעלת עוצמה גדולה יותר מרגשות של אשמה ואמפטיה לזולת, ועל כן רגשות אלה אינם מסוגלים לשמש כמשקל נגד לתוקפנות.

אחרי קליין דרך כוכבו של היינץ קוהוט, פסיכיאטר אמריקני, שייסד גישה הנקראת "פסיכולוגיית העצמי" (Self Psychology).⁴⁰ קוהוט טען, ששני האלמנטים ההוריים החשובים ביותר להתפתחות הילד הם יחס אמפטי והבעת התפעלות מכישוריו המתפתחים. לנושא הצבת הגבולות לא ניתן כמעט מקום, זאת כיוון שקוהוט, שהסכים לכך שהתוקפנות מולדת, טען שתוקפנות זו תהפוך לאסרטיביות בונה בנוכחות מרכיבים הוריים אלה. אלימות הינה סימן לחסך במרכיבים אלה. את התגבשות הערכים המוסריים ראה כתוצר של הזדהות עם ההורה.

אין פלא שמאמיניה הרבים של תיאוריה זו (פסיכולוגים, עו"סים וכד'), החלו לחשוש מהשפעתה הרגשית של הצבת גבולות, שהרי הצבת גבולות מבטאת את ההיפך המוחלט מהתפעלות ומאמפטיה רגשית. הן הילד והן המבוגר שמציב את הגבול, מרגישים שרגע הצבת הגבול מתאפייין במרחק, בהתנגשות, בעימות, בתסכול ובכעס, רגשות הפוכים לאלה המאפיינים מצבים בהם ההורה מגיב בהתפעלות ובאמפטיה.

לתיאוריה שיצר קוהוט היתה השפעה אדירה על העולם הפסיכולוגי, שמעתה נחלק בין הקליניאנים לקוהוטיאנים. אולם, החלוקה ביניהם אינה רלוונטית לדיוננו, כיוון שהן על פי זה והן על פי זו, שליטה עצמית בתוקפנות המולדת תלויה ביחס הורי אמפטי ומקבל, לאו דווקא בהצבת גבולות. יתירה מכך, הצבת גבולות, אינטראקציה שמתאפיינת במרכיבים הרגשיים הפוכים, החלה להיתפס בקרב אנשי המקצועות הטיפוליים כאיום על התפתחות השליטה העצמית. עם הזמן, השתרו תפיסות אלה גם בקרב אנשי החינוך ובכלל הציבור.

חידושים אלה (חידושי המוקדמים של פרויד לגבי תהליך ההדחקה, חידושיה של קליין וחידושיה של קוהוט), יצרו חשש, הן מדרישות תקיפות של הורים מילדים

40 HEINZ KOHUT, HOW DOES ;HEINZ KOHUT, THE RESTORATION OF THE SELF (1977) Heinz ;ANALYSIS CURE? (The University of Chicago Press. Chicago and London) Kohut & Ernest S. Wolf, *The Disorders of the Self and Their Treatment: An Outline*, 59 INTERNATIONAL JOURNAL OF PSYCHO-ANALYSIS 413-425 (1978)

להתנהגות המתאפיינת בריסון ובשליטה עצמית, והן משימוש בענישה. זאת, כיוון ששני אלה (הדרישות התקיפות וענישה), מהווים אלמנטים של נוקשות הורית, ומעוררים בילד תסכול, פגיעה נרציסטית ותהליכי הדחקה. מול התיאוריות של קליין וקוהוט עומדים מחקרים התומכים דווקא בתיאוריה המאוחרת של פרויד לגבי אופן התפתחות המוסר, זו המעריכה שליטה עצמית אינה תוצר של סלחנות, אלא של דרישות ברורות וענישה בעת הצורך בגיל הילדות. בנקודה זו ניתן לבוא ולהפריד בין סוגיית הענישה לבין סוגיית המכה החינוכית. קרי, ניתן לומר שגם אם מתברר לאור מחקרים, כי ענישה היא כלי חינוכי מרכזי בהצבת גבולות וחינוך, ניתן עדיין לפסול את המכה החינוכית ולהתיר רק שימוש באמצעים אחרים.

שאלה זו ניתן לבטא באופן שונה: במה הצליח התקדים המשפטי הנ"ל? האם יש למדוד את הצלחתו במידת השפעתו על עמדת הציבור בנוגע לענישה גופנית, או שמא יש לבדוק אם האיסור הגורף על כל מכה חינוכית לא יצר מצב בו ילדים נענשים באמצעים, שמבחינתם הם חמורים יותר מן המכה בישבן? האם ייתכן, שהורים שנמנעים כיום מלבטא את כעסם על הילד באמצעות המכה בישבן, עושים זאת בדרך הרסנית יותר לנפש הילד?

ג. האם התקדים המשפטי הצליח?

1. השפעת פסק הדין

על פי סקר שערך מכון גאוקרטוגרפיה, שהוזמן על-ידי המרכז לזכויות הילד והמשפחה במכללת "שערי משפט"⁴¹ נמצא כי כ-80% מהציבור מתנגדים לענישה גופנית של ילדים כאמצעי חינוך, כפליים מאלה שהתנגדו לאמצעי זה לפני חמש שנים, לפני שניתן פסק הדין הנ"ל, שזכה לפרסום רב ולאזכורים חוזרים ונשנים בכל אמצעי התקשורת. השפעה דומה היתה גם לחוק שאסר כל מכה חינוכית בשוודיה.⁴² על נתון זה מצביע פרופ' מוריי שטראוס, כשהוא קובע שהחוק הצליח.⁴³ גם שופטת בית המשפט

41 סקר זה התפרסם בעיתון "הארץ", 21 בנובמבר 2005, והוא הוזמן עבור יום עיון בנושא "ענישה גופנית" שהתקיים במרכז לזכויות הילד והמשפחה במכללת שערי משפט ביום 14.11.05, לציון חמש שנים לפסיקה בפרשת פלונית.

42 שנת 1979.

43 MURRAY A. STRAUS & DENISE A. DONNELLY, לעיל ה"ש 8, בעמ' 179-181.

העליון בדימוס דליה דורנר ראתה בהגברת התנגדות הציבור לענישה גופנית של ילדים, עדות להצלחת הפסיקה בפרשת פלונית.⁴⁴ אך האם בכך נמדדת הצלחתם של חוק ופסיקה שכאלה? לעתים, אנו מנסים להגן על מישוהו מבעיה אחת ובכך חושפים אותו לבעיות חמורות יותר. המכה בישבן היא תגובה הורית שקיימת, כנראה, מזה אלפי שנים. כאשר היתה לגיטימית, היא התקיימה ב-99% מהבתים.⁴⁵ כאשר ניתן להורים לבחור בינה לבין בידוד, בחרו מרבית ההורים במכה בישבן.⁴⁶ ניתן לפרש נתונים אלה כמשקפים את הפן האינסטינקטיבי של תגובה הורית זו. תגובות הוריות אינסטינקטיביות נחשבות, בדרך כלל, לתגובות מותאמות. האם שרצה להרים את התינוק הבוכה בעריסה, התופחת על גבו של התינוק המשתנק מהדייסה, האב המביע התפעלות מהצעד הראשון של בנו – פועלים נכון. אלה בדיוק התגובות הנכונות, והן ספונטניות. ספונטניות הינה מאושיית הקשר בין הורה לילד. מה קורה כשמנסים לעקור תגובה הורית ספונטנית ואינטואיטיבית מן השורש, כפי שמנסה לעשות בית המשפט באמצעות פסיקתו? האם התוצאה תיטיב עם הילד או שמא תזיק לו?

2. התפתחויות שליליות של האיסור הגורף על כל מכה חינוכית

שוז⁴⁷ סוברת, כי יהיו הורים, שהידיעה, כי הם עלולים להיתבע או לעמוד בפני חקירה על כל מעשה שעשו, תגרום להם למשוך ידיהם לגמרי מחינוך הילד. התפתחות כזו תפגע בילד ובעתידו, היא טוענת. בנוסף, מזהירה שוז, כי הורים שלא יוכלו להשתמש עוד במכה חינוכית, עלולים לפנות לשימוש בסוגים אחרים של עונש שיזיקו לילד יותר מהמכה החינוכית (למשל, שימוש בגידופים ובנזיפות שיפגעו בערך העצמי של הילד). בחלק זה אתמקד בארבע התפתחויות שליליות הנובעות מהאיסור הגורף על כל מכה חינוכית:

- א. נסיגה של הורים מהצבת גבולות, שסופה עלייה ברמת אלימות ילדים הכוללת בחברה. עלייה באלימות ילדים פוגעת בציבור גדול של ילדים, שהופכים קורבן לאלימות זאת.
- ב. עלייה במקרים בהם הורים מגיבים בסוגים חמורים של ענישה גופנית.

44 בדברים שנשאה ביום העיון שנערך בנושא מטעם המרכז לזכויות הילד והמשפחה במכללת "שערי משפט".

45 ראו מאמרם של Murray A. Straus & Julie H. Stewart, לעיל ה"ש 5.

46 ראו מחקרם של רוברטס ופורס, לעיל ה"ש 14.

47 Rhona Schuz, *Child Protection in Israeli Supreme Court: Tortious Parenting, Physical Punishment and Criminal Child Abuse*, in: THE INTERNATIONAL SURVEY OF FAMILY LAW, 165-186 (Andrew Bainham ed., 2001).

ג. עלייה באלימות מילולית של הורים כלפי ילדים.
 ד. הגברת שימוש בעונשים ובאימים מעוררי חרדה, בשל הפחתת השימוש בענישה של מכה בישבן.

א. נסיגת הורים מחינוך הילד, דבר שמתבטא בעלייה ברמת האלימות בחברת הילדים

הורות אינה מקצוע ואינה אמורה להיות מקצוע. ההורות ניתנה לבני האדם על ידי הטבע או האל, ועל שום כך היא נשלטת על ידי אינסטינקטים ורגשות. זו הסיבה, שעבור חלק מן ההורים, עצירה של תגובה טבעית משמעה הימנעות מתגובה בכלל.

במחקר שנערך בארה"ב בקרב מהגרים אסיאתיים התברר, כי משגילו אלה כי ענישה גופנית עלולה לגרום להוצאת ילדיהם מן הבית על ידי גורמי חוק ורווחה, משכו ידיהם לגמרי מאחריותם להתנהגות הילד.⁴⁸

בארץ אין מחקר העוסק בכך, כיוון שהדעה הרווחת היא שאיסור זה רק הועיל לילדים. אולם מניסיון קליני ניתן לומר שגם בארץ מתרחש תהליך דומה. לעתים קרובות, כאשר הורים שנמנעים מלהגיב להתנהגות שלילית של הילד, נשאלים מדוע אינם מגיבים, הם עונים: "מה אני יכול לעשות, הרי אסור לתת להם מכה בטוסיק?!". אם מקשים ושואלים: "יכולתם לפחות לומר שזה אסור", הם עונים שניסו, אבל הילד לא הקשיב בקולם, ואז חשו שאין בידם כל אמצעי לאכוף עליו את הגבולות. על כן הם נמנעים מכל תגובה.

תהליך כזה מתנקם בסופו של דבר בילדים, כיוון שסירוס יכולתם של הורים להגיב באופן משמעותי בגיל המתאים (גיל הילדות), מהווה סיכון להתפתחותו של ילד אלים,⁴⁹ וקורבנותיו העיקריים של הילד האלים הם ילדים אחרים (לא מבוגרים).

מנתונים שנאספו בשוודיה נמצא, שבשנים שלאחר חקיקת החוק האוסר כל מכה חינוכית, חלה עלייה של 672% בתקיפות של ילדים על-ידי ילדים.⁵⁰ נתון זה מרמז, שסירוס תגובת הענישה הטבעית של הורים, אכן מחבל ביכולתם להציב גבולות לילדיהם.

כפי שצוין, אין עדיין בארץ מחקר שבודק את הקשר בין האיסור הגורף על מכה חינוכית לבין עלייה באלימות ילדים, אולם צד אחד במשוואה ידוע לנו היטב, ילדים רבים בארץ הם ילדים מוכים וחרדים! לא הוריהם מכים אותם, אלא חבריהם, שמפליאים בהם מכותיהם ובעיטותיהם. מפרסום דו"ח שהגיש פרופ' רמי בנבנישתי

48 ראו DEBATING CHILDREN'S LIVES, לעיל ה"ש 12, בעמ' 207.

49 ראו לעיל ה"ש 26-30.

50 John S. Lyons & Robert E. Larzelere, *Where is Evidence That Non-Abusive Corporal Punishment Increases Aggression?*, Paper Presented at the SSVI International Congress of Psychology Montreal (1996).

למשרד החינוך ("הארץ" 16.11.05), אנו למדים שרבע מכלל התלמידים בישראל (23.4%), חוששים ללכת כיום לבתי הספר בשל אלימות חבריהם לספסל הלימודים. אין להתפלא על-כך, כשאנו רואים שבדו"ח מצוין ש-54% מכלל התלמידים הפעילו אלימות פיזית.

ב. עלייה בענישה גופנית חמורה

בעיה נוספת, היא העלייה בענישה פיזית החמורה יותר מן המכה בישבן. בהשוואה שנערכה בין הורים אמריקנים לשוודים בסוגיית הענישה הגופנית (לאחר חקיקת החוק האוסר כל מכה חינוכית בשוודיה), נמצא, כי הורים אמריקנים נתנו לילדיהם יותר מכות בישבן, אולם הסוג החמור יותר של מכות היה שכיח יותר בקרב ההורים השוודים.⁵¹ כלומר, היתה התאמה ישירה בין האיסור על מכה בישבן למכות חמורות ממנה. לו טענתם של שטראוס, ג'והנסון ואורנטליצ'ר (הטוענים שמכה חינוכית קלה פותחת פתח לענישה פיזית קשה יותר), היתה מוצדקת, היינו מצפים ליחס הפוך (קרי, שבאוכלוסייה בה המכה בישבן מותרת תהיה גם רמה גבוהה יותר של מכות מסוג חמור).

מחקרה של באומריינד,⁵² מחזק את הטענה שהמכה בישבן מהווה "שסתום ביטחון" בפני התפרצות אלימה של ההורה כלפי הילד. במחקר נמצא, שהתפרצות אלימה של הורים כלפי הילד היתה שכיחה יותר בין הורים ליברלים, שהתנגדו לענישה ולענישה גופנית, לעומת הורים שחשו שמותר להם להשתמש בענישה לשם חינוך (גם באמצעות מכה בישבן).

כיצד ניתן להסביר נתונים אלה? המכה החינוכית הקלה מאפשרת להורה לפרוק באופן מיידי את הכעס שחש מול התנהגות שלילית של הילד. בנוסף, בהיותה אמצעי חינוכי אפקטיבי (בתנאים מסוימים),⁵³ היא עוזרת למשמע את הילד, ועל-כן מפחיתה את שיעור המצבים העתידיים שיעוררו בהורה כעס.⁵⁴ כך, ההורה שמרשה לעצמו לתת לילד מפעם לפעם מכה חינוכית קלה, צפוי לצבור פחות כעס על הילד. לעומתו, ההורה שחש שהמכה בישבן אסורה, ולא השכיל למצוא עונש אפקטיבי אחר, צפוי לחוש כבול וחסר אונים מול התנהגויות בעייתיות של ילדו, ולצבור בקרבו עוד ועוד רגשות של כעס. במצב דברים זה, התפרצות היא רק עניין של זמן. לעתים, ההתפרצות נושאת אופי מילולי, ולעתים פיזי. "באופן פרדוכסלי, אלימות של הורים כלפי ילדים היא לעתים

51 Robert E. Larzelere & Byron Johnson, *Evaluation of the Effects of Sweden's Spanking Ban on Physical Child Abuse Rates: A Literature Review*, 85 PSYCHOLOGICAL REPORT 381-392 (1999).

52 ראו מאמרה של Diana Baumrind, לעיל ה"ש 19, בעמ' 35.

53 ראו מאמרו של רוברט לרזלר, לעיל ה"ש 21.

54 ראו מאמרם של Larzelere, Schneider, Larson, & Pike, לעיל ה"ש 25.

קרובות תוצאה של חוסר בסמכות הורית: זהו ההורה המשותק, שכאשר אינו מסוגל להתמודד עם הילד באופן שונה הוא נופל קורבן לדחפים האלימים שלו עצמו, מסביר עומר תהליך זה.⁵⁵ מכות בכל חלקי הגוף, משיכת שיער הילד ודחיפתו, הן תגובות שמופיעות אצל הורים שנמנעים ממכה בישבן. מסיכון כזה בדיוק מזהיר ג'הן רוזמונד, פסיכולוג ומטפל משפחתי, מנהל מרכז להורות בצפון קרוליינה, ארה"ב.⁵⁶ כלומר, מול טענתם של שטראוס, ג'והנסון ואורנטליצ'ר, בדבר היותה של המכה בישבן גורם סיכון למכות קשות יותר, ניתן להציג נתונים המובילים למסקנה הפוכה.

ג. עלייה באלימות מילולית כלפי הילד

סיכון נוסף בפסילת האופציה של ענישה על ידי מכה בישבן, הוא עלייה בתוקפנות המילולית של הורים כלפי הילד. הורים, שבעבר היו משתמשים במכה בישבן, הן כאמצעי משמעותי והן כערוץ לשחרור הכעס שחשו על הילד, נמנעים מכך ומשחררים תחושותיהם באמצעות דיבור. כיוון שאין מחקר העוסק בקשר בין גורמים אלה בארץ, אביא דוגמאות מהניסיון הקליני.

"הלוואי שתמות" (דברים שאב אמר לילד בן ארבע);

"צאי מהבית הזה" (דבריה של אם לילדה בת חמש);

"חבל שהולדתי אותך" (דברים שנאמרים לילדים בגיל בית-ספר);

"בבית הספר יתנו לך סמים ויהפכו אותך לזומבי" (דברים שנאמרו לילדה בת שש).

כשנשאלו ההורים מדוע אמרו זאת, ענו: "כל-כך כעסתי עליו/עליה, שחשתי שאם לא אגיד זאת אתן לה/לו מכה בטוסיק". חשוב לדעת, כי במחקר שערכו ויסינג וחבריו⁵⁷ נמצא, כי לאלימות מילולית מצד ההורים היתה השפעה פסיכולוגית חמורה יותר מהשפעתה של אלימות פיזית, ונתון זה נמצא במחקר שהגדרת האלימות הפיזית שלו כללה סוגי ענישה גופנית חמורים בהרבה מהמכה בישבן או על היד. ואכן, למרות שמורי שטראוס, מעורכי המחקר הנ"ל, הינו מראשי הלוחמים לאיסור גורף על המכה החינוכית, הוא מציין בדאגה שמעבר לאלימות מילולית הינו תוצאה אפשרית לאיסור גורף על מכה חינוכית. הוא מוסיף שאם כך יקרה, ייצא הילד ושכרו בהפסדו, וזאת, בשל התוצאות החמורות של אלימות מילולית על נפש הילד.⁵⁸

55 חיים עומר שיקום הסמכות ההורית 10 (2000).

56 ראו DEBATING CHILDREN'S LIVES, לעיל ה"ש 12, בעמ' 212.

57 Yvonne M. Vissing, Murray A. Straus, Richard Jeff Gelles & John W. Harrop, Verbal Aggression by Parent and Psychosocial Problems of Children, 15 CHILD ABUSE AND NEGLECT 223-238 (1991).

58 ראו DEBATING CHILDREN'S LIVES, לעיל ה"ש 12, בעמ' 220.

ד. שימוש באיומים ובסוגי ענישה הפוגע בילד יותר ממכה חינוכית

לעתים, בהיעדר האפשרות לתת מכה בישבן, פונים ההורים לאיומים: הוצאה מהבית לפנימייה (גם לילדים בני ארבע וחמש); איומים בתלישת איברים מגופו של הילד. במקרים מהם מובאות דוגמאות אלה, הגיבו הילדים בבכי ו/או עשו מיד מה שנדרש מהם, לאחר ששמעו את האיומים. זאת ללמדך, שאיומים אלה התקבלו על ידיהם כדבר שאכן עשוי להתרחש. אין ספק, שילד שמאמין כי הוא יכול "להיזרק" מביתו, או שההורה עלול לעקור איברים מגופו, נמצא בסיכון גבוה יותר לפתח חרדה וחוסר אמון בזולת, מהילד שקיבל מכה בישבן. כשנשאלו הורים מדוע נקטו איומים מעוררי אימה שכאלה, הסבירו: "הרגשתי שאם לא אגיד את זה, אתן לו/לה מכה בטוסיק".

פסילתה של המכה החינוכית כאמצעי ענישה, נולדה, במידה רבה, מן התקווה שניתן יהיה לגדל ילדים ללא עונשים. אשליה זו מתנפצת יומיום אל סלעי המציאות, והוואקום שנוצר מתמלא בעונשים שלא נאסרו על פי חוק, אולם השפעתם על נפש הילד חמורה בהרבה מזו של המכה החינוכית הקלה. התמה המרכזית בעונשים אלה היא ענישה באמצעות שלילת קרבתו של ההורה מן הילד, איום בהפרדה. לדוגמא: סגירת הילד בחדר לפרקי זמן ארוכים ממספר דקות (עונש השהייה בחדר מופיע גם בספרי הדרכה להורים. דוגמה לכך ניתן למצוא בספרה של ד"ר תמי רונן, ובו מצוין, כי ניתן להשאיר את הילד עד שעה בחדר).⁵⁹ יש לציין שעבור ילד בגיל הגן הנוטה לחרדת פרידה, אפילו סגירה לשתי דקות בלבד בחדר, מהווה עונש מטיל אימה. אמירה לילד בין גיל שבין שנתיים לשלוש: "לא נעים לנו איתך, אז נלך לחדר אחר", ומימוש איום זה. שתיקה והתעלמות מילד במשך ימים.

הסבר לילד צעיר שרץ לכביש שאם ימשיך, תפגע בו מכונית ואז ישכב במקום חשוך בלי הוריו (בעקבות אזהרה זו, שניתנה לילד כיוון שהאם חששה לתת לו מכה בישבן, נתקף הילד בחרדה שנמשכה חודשים).

לגבי הילד בגיל הגן, ולעתים אף בגיל בית הספר, מדובר בעונשים ובאיומים חמורים יותר מן המכה בישבן. זאת כיוון, שהחרדה הגדולה ביותר של הילד היא חרדת הנטישה (בולבי).⁶⁰ עונשים אלה מעוררים בילד בדיוק את החרדה הזו, במקום שהקשר עם ההורה ירגיע אותה.

כלומר, בהיעדר אפשרות להשתמש בענישה של מכה חינוכית קלה, צפויים הורים רבים לפנות לשימוש באמצעים אחרים לשם הצבת גבולות. אין מדובר בהורים

59 תמי רונן הדרך לשליטה עצמית – מדריך לחינוך ילדים 35 (1990).

60 JOHN BOWLBY, A SECURE BASE: PARENT-CHILD ATTACHMENT AND HEALTHY HUMAN DEVELOPMENT (1988).

שכוונתם להתעלל בילד התעללות נפשית, אלא דווקא בהורים המנסים לנהוג על פי קוד חברתי וחוקי מקובל, ולהימנע משימוש בעונש המוגדר חברתית וחוקית כעונש חמור, דבר המחייב אותם להשתמש באמצעים משמעותיים חלופיים למכה בישבן כשהם נדרשים להציב גבולות. הבעיה היא, שאמצעים אלה מעוררים בילד קשיים רגשיים חמורים מאלה שצפויים לילד משימוש לא תכוף במכה החינוכית הקלה. השאלות שצריכות לעמוד מול עיני המחוקק והשופט הן: מה הענישה הסבירה מבחינת נקודת מבטו של הילד. על איזה תנאים צריך עונש לענות? ממה באמת יש להיזהר?

ד. מהי ענישה סבירה?

ענישה סבירה חייבת למלא אחר כמה תנאים:
עליה לעורר בילד חשש שיוביל להרתעה (כמו שבחברת המבוגרים תפקיד העונש ליצור הרתעה), אולם אל לה לעורר חרדה. על העונש להיות מוחשי ולא באמצעות איום מעורפל, שכן האיום גורם לחרדה אולם אינו אפקטיבי כמנוף לריסון. כאשר מדובר בילד צעיר, על העונש להיות קצר, ממוקד ומוגבל, שכן אחרת קשה לילד להכיל אותו. בגיל צעיר, מיידיות הענישה חשובה, שלולא כן מאבד הילד את הקשר בין המעשה לענישה. חשוב שהעונש לא יגרום לילד חרדת נטישה. אל לעונש להיות התעללות, דוגמת מכות קשות, או גרימת סבל, כדוגמת מניעת אוכל או שתייה. יתירה מכך, הצבת גבולות אפקטיבית תלויה במידה רבה בגיל. גיל הילדות הוא הגיל בו מתעצב המוסר, והסמכות ההורית ניתנת לביסוס.⁶¹ על שום כך, חשוב להימנע מסירוס יכולתם הרגשית והקונקרטי של הורים להציב גבולות לילדיהם בגיל זה. העונש של המכה בישבן ממלא כמה מהדרישות החשובות לעונש בגילאי הילדות: הוא קצר בזמן, ממוקד, מוחשי, אינו מאיים על הילד בפרידה מההורה, אינו מילולי ומעורפל. יתירה מכך, ענישה גופנית קלה, מסוג מכה על הישבן או היד, מאפיינת תגובות ענישה בגיל הילדות.

ה. סיכום

ככלל, מן המקובל הוא שעמדה קיצונית, הפוסלת דברים באופן מוחלט, היא עמדה שאינה מותאמת למציאות. במציאות שולטים גווני האפור. המציאות מורכבת, ולכן, על מנת להשיג תוצאות רצויות, יש לתת מקום לראייה אינטגרטיבית ומאוזנת.

61 JAMES DOBSON, DARE TO DISCIPLINE (1970)

בחברה דמוקרטית ונאורה, קבוצת הילדים כולה נתפסת כחלשה, בעוד שהמבוגרים נתפסים כחזקים. על שום כך נוטה מערכת החוק והמשפט להגן על הילד מפני המבוגר. מזלנו שאנו חיים בחברה שחורטת על דגלה את הגנת החלש וקבוצות מיעוט. אולם, כפי שנאמר, המציאות מורכבת. הילדים, כקבוצה, אמנם חלשים, אולם בתוך הקבוצה עצמה יש מצבים של חזק מול חלש, ותקיפת החלש על ידי החזק. בארץ, כפי שמצטייר מהדו"ח של פרופ' בנבנישתי, מצב זה שכיח. קרוב לוודאי שבית המשפט, שהסתמך על התפיסות החינוכיות המקובלות, האמין, כי הפסקת האלימות תבוא מאהבה ומהבנה, ולא מעונש. כפי שניתן להתרשם מהמובאות במאמר, תפיסה זו נסמכת בעיקרה על תיאוריות פסיכולוגיות שהמחקר סותר. על שום כך, פסילת העונש, פסילה של שימוש כלשהו בכוח לשם ענישה (ויש לזכור שכל אכיפה של עונש מגיעה ממקום של כוח, בין שכוח זה מרומוז ובין שהוא מופעל), גורמים לכך שלא ניתן יהיה להביא ילדים רבים לרסן את תוקפנותם. דומה הדבר למצב בו יחליטו השופטים לבטל את הענישה כגיבוי לחוק בחברת המבוגרים. ייתכן שבית המשפט סבור כי השאיר מרווח מספיק למצבים של ענישה קלה, דוגמת מכה בישבן או על היד, באמצעות הדברים שנכתבו בפסק הדין בסעיף 30, על פיהם נותר לתביעה שיקול דעת להימנע מאישום בגין "זוטי דברים" ו"כוח קל ערך". ברם, מרבית האנשים חרדים מעצם האפשרות שתוגש נגדם תלונה במשטרה, שילדיהם ייחקרו על ידי חוקר נוער, ועל-כן דברים מרגיעים אלה, במיוחד כאשר הם מנוסחים באופן כה מעורפל, אינם משפיעים עליהם. יתירה מכך, פסק הדין תרם תרומה מכרעת לדה-לגיטימציה של הענישה הגופנית הקלה, גורם מכריע באופן בו משפיעה ענישה כזו על הילד.

ההתערבות המינימלית פסה ועברה מן החברה המודרנית, וטוב שכך...
 עצם ההתערבות המשפטית ביחסי הורים וילדים היא בודאי ברוכה,
 וביתו של אדם אינו צריך להישאר מבצר מפני התערבות המשפט...
 אך לא תמיד יש להתייחס למדינה כאל "הורה-על" תוך הצרת שיקול-
 דעתם של הורים בדרכי חינוך ילדם... את ההתערבות הגורפת הקשה יש
 להותיר למקרים הקשים... לא תמיד המחוקק או השופט באמת מודעים
 להשלכות הנרחבות של מעשה החקיקה או השפיטה...

טוען שמואלי.⁶²

אכן, דווקא בשל השפעתו מרחיקת הלכת של פסק דין פלוני, דיון נוסף בסוגיית הענישה הגופנית הקלה הינו חשוב ודחוף.

62 ראו בנימין שמואלי, לעיל ה"ש 2.